

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.12>

Latvijas teritorija agrīni
modernā laikmeta
politiskajā dimensijā
16.–18. gadsimtā

Sastādītāja Valda Kļava

*Latvijas teritorija agrīni
modernā laikmeta politiskajā
dimensijā 16.–18. gadsimtā.*

Sast. Valda Kļava. Rīga:
Latvijas Nacionālā bibliotēka,
2019. 215 lpp.
ISBN 9789984850795

Latvijas valsts simtgadei par godu organizētais konferenču cikls, kas tika īstenots projekta “Latvijas valstiskuma idejas vēsturiskais ceļš kopējā Eiropas kultūras telpā”¹ ietvaros no 2017. līdz 2019. gadam, ir ieguvis savu galīgo formu. Īsā laikā ir realizējusies iecere par piecu konferenču rakstu krājumu izdošanu.

Kad šī gada pavasarī izplatījās ziņa par atlikušo trīs cikla krājumu iznākšanu, steidzu uz Latvijas Nacionālās bibliotēkas Draugu telpu papildināt sērijas bibliotēku. Spriežot pēc draugu un sociālo tīklu lietotāju reakcijām, es nebiju tāds vienīgais. Pēc jaunās attālinātās komunikācijas ēras iestāšanās un māsēdes garajiem ziemas mēnešiem sērijas darbi sniedza droša patvēruma un nemainīgi kvalitatīvi pavadīta laika sajūtu. Šajā recenzijā tiek apskatīts krājums “Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā”, ko sastādījusi Valda Kļava.

Projekta nosaukumā ietvertie jēdzieni paredzēja plašu skatījumu diapazonu par valsti pirms Latvijas Republikas dibināšanas un par tās vietu Eiropas kultūras telpā. Tālākais projekta izvērsums piecos laika nogriežņos, katram veltot vienu konferenci un rakstu krājumu, liek saprast, ka liecības “par pakāpenisku un nenovēršamu valstsgribas īstenošanos Latvijā” meklējamas kopš vēsturiskā laika sākumiem jeb pirmajām rakstītajām liecībām par Latvijas teritoriju un tās iedzīvotājiem. Šis uzstādījums ir pakļauts vienotam mērķim – “sniegt ieskatu procesos,

¹ Vairāk par pašu projektu un konferencēm sk.: Daukšte, Vija (2020). Latvijas valsts simtgades programmas projekts “Latvijas valstiskuma idejas vēsturiskais ceļš kopējā Eiropas kultūras telpā”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 173.–176. lpp.

kuri soli pa solim tuvināja Latvijas valstij”.² Programmas konceptuālais uzstādījums nav uzskatāms par kaut ko jaunu un novatorisku Latvijas historiogrāfijā. Latvijas valstiskuma vēsture ir viens no lielajiem nacionālās vēstures naratīviem, kas kopš neatkarības atjaunošanas ir valsts vēstures zinātnes politikas stūrakmens. Saprotais, ka izšķirošajiem 20. gadsimta sākuma notikumiem tajā ir atvēlēta galvenā nozīme, savukārt priekšvēsturē tradicionāli uzsvērts nacionālās atmodas figūru devums, kā arī dzimtbūšanas atcelšanas un dažādu sociāli politisko un garīgo reformu ietekme, kas palīdzēja latviešiem nobriest kā politiskai nācijai. Nonākot pie agro jauno laiku sliekšņa, tēmas aktualitāte stipri mazinās. “Agro jauno laiku (16.–18. gadsimts) politiskā vēsture”, kā krājuma ievadā norāda koncepcijas autore un krājuma sastādītāja Valda Kļava, “parasti nav temats, kam pētnieki un publicisti pievēršas, atspoguļojot Latvijas valsts izveidošanos un analizējot šīs norises priekšnoteikumus”.³ Pēc neatkarības atjaunošanas agro jauno laiku vēsture biežāk kalpo par fonu lielajiem notikumiem, neļaujot to uzskatīt par Latvijas historiogrāfijas prioritāti, kurā dzītu saknes jaunas, oriģinālas idejas un teorijas.

Rakstu krājumā ievietoti seši latviešu, četri vācu un divi poļu autoru darbi. Praktiski visi rakstu autori ir vietējā vai Baltijas mērogā atzītas autoritātes, kuru profesionālās gaitas saistītas ar kādu no augstākās izglītības vai pētniecības iestādēm. Tas, protams, nodrošina izdevumam prognozējami augstu kvalitāti (raksti ir pirmpublicācijas), tomēr arī starptautisko konferenču izdevumiem tipisko daudzveidīgo skatījumu un lasījuma pieredzi. Ņemot vērā darbu tematisko daudzpusību un starpdisciplināro raksturu, sastādītāja atteikusies no uzskatāmāka rakstu tematiskā dalījuma, kā tas novērots dažos citos sērijas izdevumos, dodot priekšroku nosacītam tekstu izvietojumam pēc hronoloģiskā principa. Kļavas ievadā varam iepazīties ar konspektīvu katra raksta satura izklāstu, kā arī ar vērojumiem par agro jauno laiku situāciju nacionālās historiogrāfijas un politikas aspektā. Nav nepieciešams vēlreiz pārstāstīt un pārformulēt Kļavas sacīto, tāpēc turpmāk pievērsīšos tam, kā Latvijas teritorija pozicionējas Baltijas reģiona agro jauno laiku politiskajā dimensijā.

Krājuma ievadu organiski turpina Aleksandra Ivanova raksts, kurā problematizēta historiogrāfiskā un laikmeta politiskā fona nozīme Latvijas agrīno jauno laiku izpētē, kas bieži vien ir dominējusi pār pētnieku zinātniskajām interesēm un atmiņu krātuvju vajadzībām. Paradoksālā

² Vilks, Andris, Daukšte, Vija (2019). Priekšvārds. *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta dimensijā 16.–18. gadsimtā*, 7. lpp.

³ Kļava, Valda (2019). Ievads. *Agrie jaunie laiki Latvijas valstiskuma ģenēzes kontekstā*, 11. lpp.

kārtā agrīno jauno laiku pētniecība augstāko punktu Latvijā sasniedza starparku posmā, kad klaji noliedzoša attieksme pret iepriekšējo, “vācbaltisko” vēstures traktējumu sastapās ar tādām klasisko izglītību baudījušām un talantīgām individualitātēm kā Edgars Andersons, Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke, kuri līdz galam neizskaidrotā mērķtiecībā ar savām avotu edīcijām meta platu zināšanu tiltu uz novārtā atstāto jauno laiku vēsturi. Protams, tas izvirza jautājumu par to, kādā mērā Latvijas historiogrāfijā tēlotā agrīno laiku pagātne atbilst reālajai un kur tā, aizņemoties Ivanova leksiku, ir vēsturnieku veidots historiogrāfiskais fantoms. Nemēģinot atbildēt uz tik kompleksu jautājumu vai riskēt izskaistināt realitāti, var diezgan droši apgalvot, ka krājumā pārstāvētie autori nesirgst ar ideoloģiskām dogmām vai konstrukciju žņaugiem, ja nu vienīgi atbilstoši konferenču iecerei – ar pozitīvu interesi par to, kas notiek ārpus nacionālās historiogrāfijas robežām un vieno Latviju eiropiskajā pieredzē. Sekojošie vācu pētnieku Matiasa Ašes un Štefena Brauna raksti liek apjaust, ka integrācija Eiropas agrīno jauno laiku politiskajās struktūrās notika vienlaikus ar citu attiecību sairšanu, kā tas bija gadījumā ar Vācu nācījas Svēto Romas impēriju. Pēc formāliem lēņu tiesību kritērijiem Livonijas garīgie firsti bija impērijas ķeizara subjekti, tomēr šīs zemes perifērā rakstura dēļ tos nebija iespējams saistīt ciešākām institucionālām saiknēm par ierastajām lēņa attiecībām. Tajā pašā laikā, kā norāda Aše, Livonijas atdalīšanās no impērijas bija vērojama, jau sākot ar 16. gadsimta vidu,⁴ tātad vēl pirms liktenīgajām Livonijas kara kaujām. Vēl neseno diskusiju kontekstā par solidaritātes principa ievērošanu kolektīvajā aizsardzības sistēmā (NATO) saistoša varētu šķist epizode no Livonijas beidzamajiem pastāvēšanas gadiem, kad Livonijas firsti impērijas reihstāgā regulāri lūdza palīdzību sakarā ar krievu invāzijas draudiem, vienlaikus gan atsakoties no dažādām nodokļu iemaksām impērijas kasē, to skaitā kara nodokļiem pret impērijas lielāko ienaidnieku – Osmaņu impēriju.⁵ Varas vakuums, ar kuru saistīts negaidīti straujais Livonijas sabrukums pirmajos Livonijas kara gados, līdz ar to izpaudās arī nespējā nodibināt saistošu aizsardzības partnerību. Kā lasāms Brauna rakstā, Livonijas valdošie spēki apzinājās savu militāro mazspēju un necentās mazināt šo iespaidu sabiedroto priekšā, lai panāktu iespējami izdevīgākus aizsardzības vai padošanās noteikumus. Uz šī bezspēcības fona autoru neievērots paliek Rīgas brīvpilsētas izņēmums, kas vienīgā visā Livonijā 20 gadus (1561–1581) sekmīgi pretojās ārvalstu spiedienam. Tā ir unikāla patstāvības demonstrācija, kurai

⁴ Aše, Matias (2019). Ķeizaram tuvu, impērijai tālu – pārdomas par Livonijas saikni ar Svēto Romas impēriju no satversmes vēstures viedokļa, 46. lpp.

⁵ Turpat, 48. lpp.

līdzīgu Baltijas jūras reģiona agrīno jauno laiku vēsturē var meklēt tikai Danciņas brīvpilsētas piemērā (1577).

Konferences rakstos vairākkārt izskan divi vadmotīvi, kas determinē Livonijas un Baltijas jūras reģiona valstu likteņus un ārpolitiku, – apdraudējums no Maskavas lielkņazistes puses un sāncensība par *dominium maris baltici*. Tieši pirmais apstāklis, kā savā rakstā atzīmē Toruņas Nikolaja Kopernika universitātes profesors Boguslavs Dibašs, bija strauji tuvinājis Ļubļinas ūnijas (1569) noslēgšanu starp Lietuvas lielkunigaitiju un Polijas karalisti. Tajā pašā laikā, izmantojot to pašu Krievijas apdraudējuma kārti, Lietuva un Polija kala plānus par Livonijas sadalīšanu un ietekmes sfērām. Līdzīgi rīkojās pārējās Livonijas karā iesaistītās valstis. Livonijas sadalīšana ir ievērojams jauno laiku valstiskuma izbeigšanas fenomens, kas gan nav izpelnījies tik plašu zinātnisko ievēribu kā hrestomātiskais Polijas-Lietuvas bēdīgais liktenis 18. gadsimta nogalē. Iepriekšminētie raksti varētu kļūt par pamatu tam, ka par to sāk interesēties arī pašmāju pētnieki.

Boguslava Dibaša darbs precīzi raksturo Žečpospolitais (Polijas-Lietuvas) kontrolē esošo trīs Livonijas provinču politisko attiecību un pakļautības formu transformācijas ceļu. Katras provinces attīstības ceļš bija atšķirīgs, taču reizē ilustrējošs viedokļu daudzveidībai un spēku samēriem, kas bija novērojami Žečpospolitais tā brīža politiskajā dzīvē. Manuprāt, šis ir viens no vērtīgākajiem krājuma darbiem, kuram būtu jākļūst par obligāto literatūru t. s. “poļu laiku” vēsturē Latvijā. Poļu laiku tematikai veltīti vēl divi krājuma darbi: Pāvela A. Jezjorska studija par Inflantijas muižniecības līdzdalību Žečpospolitais politiskajā dzīvē un Mārītes Jakovļevas retoriskā gaismā ievirzītais skatījums uz Kurzemes hercogistes un Polijas-Lietuvas vasaļattiecībām 16.–17. gadsimtā. Kurzemes hercogiste, tāpat kā Prūsijas hercogiste, skaitījās padota Polijas karalim, tomēr kā attiecību subjektam hercogam bija problēmas realizēt pat formālās tiesības – piedalīties karaļa senāta sēdēs un karaļa vēlēšanās. No otras puses, karalis regulāri izmantoja savas senjora tiesības, pieprasot no hercogiem dalību karadarbībās un kontribūciju maksāšanā. Ņemot vērā nelabvēlīgo ģeopolitisko situāciju un hercogistes ierobežotos resursus, Jakovļeva arī noraida intriģējošo hipotēzi par hercoga Jēkaba (1642–1682) nodomiem iegūt neatkarību no Polijas-Lietuvas karalistes.⁶

Atšķirībā no Kurzemes hercogistes vēstures, kas komplimentē latviešu tautas valstiskuma pieredzes un saimnieciskās autarķijas meklējumiem ar saviem koloniālajiem centieniem un merkantilo saimniekošanas modeli,

⁶ Jakovļeva, Mārīte (2019). Šķietamība vai realitāte: Polijas-Lietuvas un Kurzemes hercoga vasaļattiecības 16.–17. gadsimtā, 92.–94. lpp.

Inflantijas jeb Latgales vēsture lielā mērā ir tās pretmets. Latgale bija saimnieciski atpalikusi, mazapdzīvota teritorija. Pārpoļoto muižnieku elitei bija lielas ambīcijas un līdzekļi, lai kāptu pa karalistes ierēdniecības kāpnēm, taču piemita arī izteikts kulturālās un politiskās savrupības raksturs, kas to attālināja no norisēm Kurzemes hercogistē vai Vidzemē. Zviedru pārvaldītājā Vidzemē kārtu sabiedrības, izņemot zemniecību, attiecības ar karali veidojās daudz saspringtākas. Gvido Straube apskata dažas Zviedrijas karaļu īstenotās reformas, kas daļēji dekonstruē mītu par “labajiem zviedru laikiem”, kaut vienlaikus norāda uz to ieguldījumu latviešu materiālās un garīgās dzīves izaugsmē. Ar Straubes darbu sasaucas Ralfa Tuhtenhāgena raksts par zviedru Vidzemes un Rīgas tiesībām. Tuhtenhāgens ievieš Latvijas historiogrāfijā jaunu “pārviedriskošanās” konceptu,⁷ kas attiecas uz Zviedrijas pakļauto teritoriju, to skaitā Vidzemes, autonomijas samazināšanas centieniem kopš Kārļa XI (1655–1697) valdīšanas gadiem. Absolūto monarhiju teritoriālā ekspansija Baltijas jūras reģionā noslēdzās ar Krievijas uzvaru un slaveno “loga izciršanu” uz Eiropu. Kristīnes Antes rakstā varam lasīt, ka jaunpievienoto Vidzemes un Igaunijas provinču muižniecība baudīja augstu politisko patstāvību un reliģiskās dzīves autonomiju. Krievijas konfesjonālā politika tika īstenota ar aprēķinu stiprināt pareizticīgās baznīcas pozīcijas un imperatora vienpersonīgo autoritāti. Tādā veidā, piemēram, visvairāk cieta katoļu baznīca, kas bija kanoniski un administratīvi pakļauta Svētajam Krēslam un līdz ar to tika uztverta kā “svešķermenis Krievijas valsts miesā”.⁸

Atsevišķu tematisko grupu veido Štefana Donekera, Māras Grudules un Ināras Klekeres raksti, kas aktualizē iedzīvotāju identitāšu jautājumu. Atšķirībā no citu autoru darbiem šajos darbos pētījuma avoti ir literāri sacerējumi vai privātā korespondence. Donekera studija par “izglītotās zviedru elites” skatījumu uz Vidzemi un tās iedzīvotājiem atsedz mācīto vīru stila izjūtu un priekšstatu pasauli, kurā populāri bija reģionu stigmatizējoši tēli un epitēti. Kā pats autors secina, “barbariskās perifērijas tēls bija vien tukša retorika”.⁹ Klekeres raksts norāda uz vēstures mītradi humānistu darbos kā nozīmīgu reģionālās pašapziņas izpaušmi. Šī posma un vēlāko gadsimtu darbi, kā savā panorāmiskajā pārskatā par latviešu 16.–18. gadsimta literatūru atzīmē Māra Grudule, “bijuši auglīgu

⁷ Tuhtenhāgens, Ralfs (2019). Vidzemes un Rīgas pilsētas tiesiskais stāvoklis Zviedrijas konglomerātvalstī (1621–1710), 111. lpp.

⁸ Ante, Kristīne (2019). Baltijas guberņu konfesjonālā savdabība kā vietējo autonomiju stiprinošs faktors 18. gadsimtā, 201. lpp.

⁹ Donekers, Štefans (2019). *Barbaria nostra*. Skatījums uz Vidzemi Zviedrijas karalistes izglītotajās aprindās, 134. lpp.

eksperimentu pilni”,¹⁰ savukārt tās hibrīdais un mobilais raksturs radīja augšni nacionālās latviešu kultūras izaugsmei 19. gadsimtā.

Autoru profesionālās refleksijas līmenis ļauj gan pietuvoties izvirzītajai valstiskuma tēmai, gan vienlaikus gūt padziļinātu ieskatu no specifiskās problēmas vai jomas skatu punkta. Kopumā šis sērijas izdevums uzrunā ar svaigumu, ideju daudzveidību un aizrautību, pārliecinot par valstiskuma meklējumiem ne tikai 19. gadsimta Latvijas vēsturē, bet arī senākos laikos. Šis Latvijas jubilejas izdevums ļauj pārvarēt pašmāju agrīno laiku pētniecības savrupo raksturu, kurā citādāk pārāk maz iemeslu svinībām, kā arī kolektīvai un fiansiāli nenospiestai mērķtiecīgai komunikācijai speciālistu vidū.

Nobeigumā tikai daži formāla rakstura novērojumi un atziņas. Nevar nepamanīt, ka šajā krājumā visi autori ir tekstuālās avotpētniecības pārstāvji, proti, ikdienā strādā ar iespieddarbiem un arhīvu materiāliem, turpretim nav neviena materiālās kultūras pārstāvja no muzeju vides, kas, manuprāt, ir pieskaitāms pie izdevuma trūkumiem, jo neveido pilnīgu priekšstatu par jomas izpēti Latvijā. Kā zināms, Latvijas muzejos nereti noris aktīvāks izpētes un publikāciju sagatavošanas darbs nekā pētniecisko institūciju paspārnē. Runājot par ārzemju kolēģu reprezentāciju, to noteikti varēja sagaidīt vēl “internacionālāku”. Vēsturiskās norises Latvijas kultūras telpā tiek aktīvi diskutētas arī Krievijas, Igaunijas, Lietuvas un Zviedrijas speciālistu darbos, par ko liecina arī neskaitāmās atsauces un norādes autoru rakstos. Krājumā lasāms tikai viens jaunā vēsturnieka – Potsdamas Universitātes doktoranta Štefena Brauna darbs. Viduslaiku sekcijas organizatori, iespējams, paredzot nelielu doktorantu līdzdalību un nepieciešamību dot viņiem platformu savu ideju paušanai, bija gājuši vienu soli tālāk par citiem, rīkojot speciālu jauno pētnieku kolokviju, kura darbi arī iekļauti attiecīgajā rakstu krājumā. Nešauboties par izdevuma augsto saturisko kvalitāti, iepriekš sacītais tikai norāda uz tēmas plašajām izpētes iespējām, nākotnē aktīvāk uzrunājot arī citas pētnieku grupas. Visbeidzot lieli nopelni šāda starptautiska krājuma veiksmē ir rūpīgam un profesionālam tulkotāju (Eva Eihmane un Maija Levāne) un literārās redaktora Agitas Kazakevičas darbam,¹¹ bez kuru ieguldījuma nebūtu iespējams panākt vienotu krājumā lietoto latviešu (pamatteksts un piezīmes) un angļu valodas (kopsavilkuma) daļu stilistisko plūdumu un uztveramību.

Viktors Dāboliņš

¹⁰ Grudule, Māra (2019). Vācieši, poļi, zviedri un krievi: nospiedumi un koeksistence latviešu 16.–18. gadsimta literatūrā, 164. lpp.

¹¹ Neprecizitātes novērotas tikai atsevišķu personu dzīves datos: Indulis Ronis (1943–2016) – 32. lpp., Samuels fon Pufendorfs (1632–1694) – 43. lpp.